

Religie en kerk

Helaas bestaan er van de in de titel genoemde onderwerpen weinig directe bronnen. Toch wil dit niet zeggen dat er over dit onderwerp niets te zeggen valt. Wij zullen te rade moeten gaan bij bronnen die handelen over nabij gelegen plaatsen, die wat meer voorhanden zijn. Op deze wijze is het mogelijk verantwoorde conclusies te trekken voor de plaats Staverden en haar bewoners.

Om misverstanden tegen te gaan wil ik de begrippen religie en kerk definiëren. Onder kerk dient verstaan te worden het instituut waarin mensen zich verenigd hebben om uiting te geven aan hun religieuze behoeften. Religie is het geheel van opvattingen dat bij mensen leeft om hun bestaan in relatie tot God weer te geven. Dat onderwijs nauw verband houdt met religie en kerk, zal, in het geval van Staverden, nog blijken.

Staverden heeft tot het kerspel Ermelo behoord. De kerkelijke indeling in kerspels dateert uit de 12^e eeuw, nadat ook de Veluwe gekerstend is. Daar de buurtschap zelf niet over een kerk beschikt, is men aangewezen op kerkgang in en pastorale arbeid uit Ermelo. Hier moet men zich echter niet te veel van voorstellen. Eeuwen lang is de infrastructuur op de Veluwe uitermate slecht geweest. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw wordt Staverden door een verharde weg, een grindweg, verbonden met Harderwijk en Elspeet.

Het is niet uitgesloten dat de bevolking bij tijd en wijle gebruik maakt van de diensten van geestelijken die het kasteel bezoeken. In hoeverre de mogelijk te Staverden aanwezige kapel met geestelijken effectief geweest is, is vooralsnog onduidelijk. Dat in een dergelijke besloten gemeenschap een religiositeit kan ontstaan die afwijkt van de gangbare opvattingen in de gevestigde kerk, is te verwachten. Voor de 19^e eeuw is dit ook aantoonbaar. Wij komen hier nog op terug. Hoe onbegaanbaar en geïsoleerd de Veluwe ook is, het is geen eiland, afgezonderd van de rest van wereld.

Een aantal belangrijke verbindingswegen lopen over dit deel van het hertogdom Gelre. Wegen zijn de aders bij uitstek waarlangs nieuwe ideeën zich voortplanten. Zo komt de Veluwe onder invloed van de Moderne Devotie (Geert Grote, 1340-1384). In 1441 wordt er in Harderwijk een fraterhuis gesticht. Er zijn historici die tussen deze beweging en de latere bevindelijkheid van de Veluwe een verband leggen.

Deel Topografische kaart uit 1868 waarop Staverden nog als dorp apart wordt vermeld.

Ook de reformatie is niet aan Staverden voorbijgegaan. In de directe omgeving van de buurtschap zijn sporen van de beginnende reformatie aanwezig. In 1523 beveelt de hertog van Gelre de magistraat te Harderwijk de leer van Luther in de stad te verbieden. De daarop volgende jaren vindt er een vervolging plaats van de Wederdopers en treedt de inquisitie in de persoon van de Elburgse kapelaan Sonnius op. In het nabijgelegen Garderen wordt in 1544 Jan Gerritsz Verstege als kapelaan benoemd. Hij is beter bekend onder de naam Anastasius Veluanus. Hij is in aanraking gekomen met de leer van Luther en draagt diens opvattingen ook uit. Ook buiten Garderen is hij weldra bekend. De inwoners van Staverden moeten van hem gehoord hebben.

Ook de beeldenstorm in Harderwijk en Elburg in 1566 moet ze niet ontgaan zijn. Er breken moeilijke tijden aan; Spaanse troepen brandschatten de Veluwe terwijl de troepen van de prins evenmin vrijuit gaan. Johannes Fontanus (1545-1615), die als veldprediker met Jan van Nassau in 1578 naar Arnhem is gekomen, wordt in 1582 tot inspecteur van de Overveluwe benoemd en neemt de reformatie van dit deel van de Veluwe krachtig ter hand. De pastoor van Ermelo, dus ook die van Staverden, Van Cooth, is overgegaan naar de reformatie. Zoals voor menige predikant geworden pastoor geldt, gaat dit niet van harte. In 1599 wordt hij afgezet mede omdat zijn handen wat los zitten en hij tot twee maal toe manslag heeft gepleegd, tevens zou hij kroeghouder geweest zijn. Bij de benoeming van een nieuwe predikant weigert hij de pastorie te verlaten, met alle conflicten van dien.

Ook in Elspeet treedt de reformatie niet ongestoord in. De vervanging van de daar nog voortpredikende oude pastoor levert ook daar problemen op. De classis Harderwijk ontmaskert de daar benoemde predikant Dirk Valliek als een leugenaar en deze verdween snel na zijn benoeming in 1594 van het toneel. Dit alles moet de inwoners van Staverden niet zijn ontgaan.

De 17^e eeuw laat ook weer de nodige meningsverschillen in de kerk zien. Van grote invloed is de beweging van het bevindelijke gereformeerde piëtisme op het godsdienstig leven op een groot deel van de Veluwe. Figuren als Jodocus Lodenstein (1620-1677) en Abraham Hellenbroek (1658-1731) zijn bepalend geweest voor het geestelijk leven van de Veluwenaar, die van Staverden niet uitgezonderd. Het gaat hier om een sterk naar binnen gekeerd geloof, hetgeen geleid heeft tot een afkeer van de officiële kerk. Sterk komt dit tot uiting in de conventikels. Veelal worden zij geleid door reizende lekenpredikers.

Ondanks herhaalde malen optreden van de classis tegen dit verschijnsel is de kerk niet in staat hier een eind aan te maken. Het is moeilijk om te zeggen waarom dit bevindelijke piëtistische geloofsleven op het noordwestelijke deel van de Veluwe zo'n opgeld doet.

Vermoedelijk moet het aangesloten hebben op het reeds bestaande gedachtengoed. Voor de aanwezigheid van een conventikel in Staverden pleiten de resultaten van de volkstelling 1849. In Staverden geeft 7,8% van de bevolking te kennen lid te zijn van de Afscheiden. Daar veel Afscheiden kerken uit conventikels zijn voortgekomen, duidt dit op de mogelijke aanwezigheid van een conventikel in Staverden. In de 19^e eeuw is Staverden kerkelijk sterk georiënteerd op Elspeet. Ook in deze plaats is de aanwezigheid van een conventikel waarschijnlijk. Bij het aantreden van de Ermelose predikant Witteveen in 1846 bestaat er in Ermelo een dergelijk gezelschap. Ds. Witteveen is voor Ermelo en de daarbij behorende buurtschappen van grote betekenis geweest. Deze piëtistisch en mystiek ingestelde predikant heeft met grote voortvarendheid de pastorale arbeid in zijn kerkelijke gemeente op zich genomen. Ook Staverden blijft niet verschoond van zijn bezoek. De winkeliers tracht hij zijn wil op te leggen in de winkelsluiting op zondag. Een winkelier in Staverden weigert, deze man heeft ook al zijn kinderen bij een Lutherse predikant laten dopen.

De inwoners van Staverden richten zich in december 1854 tot diverse kerkelijke organen met het verzoek om kerkelijk bij de Hervormde Gemeente van Elspeet ingedeeld te mogen worden. Men bezoekt daar reeds lang de kerk en er vindt pastorale ondersteuning van de Elspeetse predikant ds. Verhoeff in Staverden plaats. Op donderdag 22 december 1854 vindt er in de school te Leuvenum onder leiding van ds. Witteveen een twaalf en een half uur durende vergadering plaats van de kerkraden van Ermelo en Elspeet.

Alles blijft uiteindelijk bij het oude. De bewoners van Staverden krijgen hun zin niet. De onderwijzer van de school wordt door de burgemeester terechtgewezen: hij had het gebouw nooit ter beschikking mogen stellen voor een kerkelijke bijeenkomst.

Voor Staverden vindt in 1875 een heugelijke gebeurtenis plaats. De door de heer Jan Rudolph Kemper, eigenaar van Staverden, bekostigde kapel kan in gebruik worden genomen.

Overigens is de kapel op aandringen van mevrouw Kemper gebouwd, die de bevolking van Staverden en Leuvenum een eigen godshuis wenst te geven. Voor de stenen kapel gebouwd is, is er sprake van een houten catechisatiegebouw. Om de veertien dagen gaat de predikant van Ermelo of een godsdienstsleraar voor. De kapel is bestemd voor Protestantse Godsdienstoefeningen en catechisatiën. In 1880 wordt de vereniging 'Kerk te Staveren' in het leven geroepen. Deze vereniging is in 1980 in een stichting omgezet, waarbij de doelstelling hetzelfde is gebleven. De achter de kapel gelegen begraafplaats, uitsluitend voor bewoners van Staverden en Leuvenum, dateert uit 1931. De kapel heeft vooral bekendheid gekregen door de in de zomer te houden trekkersdiensten. Ook als plaats voor huwelijksbevestiging is de kapel in trek.

Onderwijs

Pas nadat er in Leuvenum in de eerste helft van de 19^e eeuw een school is gesticht, waar de kinderen van Staverden ook op aangewezen zijn, kan er iets gezegd worden over het onderwijs in de buurtschap. Het gaat hier om een bijschool. In de kerkdorpen, Elspeet, Ermelo en Nunspeet van de gemeente Ermelo bevinden zich de grootste scholen.

Voor alle duidelijkheid: tot 1 januari 1972 zijn de huidige gemeenten Ermelo en Nunspeet één gemeente geweest.

In 1851 bestaat de school uit een schoollokaal met daaraan gebouwd een woonvertrek voor de onderwijzer. Eén enkel vertrek waar hij moest wonen, slapen en koken. Zijn inkomen ontvangt de onderwijzer uit de schoolgelden die de ouders van de kinderen dienen te betalen. Voor hen die hun inkomen uit de diaconale kas ontvangen, betaalt de diaconie de schoolgelden. Tevens ontvangt hij uit de kas van de gemeente een bedrag, waar tegenover staat dat hij enkele kinderen van arme ouders gratis onderwijs dient te geven. De schoolbehoeften worden dan betaald uit de tweede collecte in de kerk. In de winter volgen 25 jongens en 31 meisjes onderwijs, in de zomer respectievelijk 16 en 20. Onder het bewind van burgemeester Herman Hendrik Vitranga (1851-1875) is het een voort-

durend gehoorde klacht dat de landslieden in de zomer hun kinderen thuis houden om werkzaamheden op het land te verrichten.

Na de invoering van de lager onderwijswet van 1857 komt er enige verandering in de onderwijssituatie. Het onderwijs wordt gratis en het onderwijzend personeel ontvangt een jaarwedde.

Een strikte scheiding tussen kerk en school wordt door de overheid voorgestaan, de onderwijzer van Leuvenum wordt er dan ook fors op aangesproken als hij toelaat dat in het schoollokaal catechisatie wordt gegeven. Burgemeester Vitranga is toch al niet te spreken over de invloed van de predikanten op het onderwijs. Hij beschuldigt hen ervan het christelijk onderwijs te propageren. In de loop van de 20^e eeuw wordt de openbare school van Leuvenum en Staverden er een met een christelijke ondertoon. Het zingen van het geestelijke lied wordt op school aangeleerd en ook andere christelijke aspecten van het onderwijs worden niet uit de weg gegaan.

In het midden van de 19^e eeuw ziet het onderwijs er anders uit: strikt neutraal. Zingen kunnen de jongenlui wel. Volgens burgemeester H.H. Vitranga blinken de kinderen van de plattelandsbevolking, en die treffen wij in Staverden bij uitstek aan, uit in het zingen. De burgemeester kent de school goed, als lid van de schoolcommissie bezoekt hij de school te Leuvenum twee maal per jaar. Eén van zijn zorgen is het goed leren schrijven en spreken van het Nederlands. Over de onderwijzer Schoonhoven van de school is hij minder te spreken, die is niet voor zijn taak geschikt en dat komt omdat de geestesvermogens zo weinig bij hem zijn ontwikkeld. Voor zijn activiteiten ontvangt hij in 1857 een inkomen van fl 300,— per jaar. De gemeenteraad wijst in 1862 om budgettaire redenen pensionering van hem af.

Door de toevloed van kinderen uit naburige buurtschappen groeit de school gestaag. Het gratis onderwijs is hier debet aan. Overigens leeft er verzet onder de bevolking als de gemeenteraad het schoolonderwijs in 1860 tracht te reglementeren.

Boos schrijft de burgemeester: “...ontevredenheid van de zijde der ingezetenen, die naar het schijnt de scholen dachten te kunnen gebruiken als kosteloze kinderkoffijhuizen waar ze naar goed dunken konden in- en uitloopen, zonder controle.”

De toestroom van schoolbezoekers brengt met zich mee dat een nieuwe school nodig is. Het jaar 1860 brengt een nieuw schoolgebouw met zich mee met dito onderwijzerswoning.

De kosten bedragen fl 2900,—. De heer Kemper, eigenaar van Staverden, en Jhr. Sandberg van Leuvenum brengen ieder fl 1000,— op. Het resterende bedrag is voor de gemeente. In de 20e eeuw wordt de school nogmaals twee maal vernieuwd en vergroot tot zij begin jaren tachtig van de vorige eeuw, ondanks verzet van de bevolking, gesloten wordt, zoals met veel kleine scholen op het platteland is geschied.

Het wapen van Staverden: een witte pauw op een blauwe achtergrond.

De pauw met opgeheven staart in het wapen van Staverden herinnert aan een recht van de inwoners van Staverden, naast het van de Hertog van Gelre verkregen stadsrecht.

De Hertog verleende nl. het recht om witte pauwen te houden.
Als tegenprestatie leverde men witte pauwenveren aan de Hertog die gebruikt werden ter verfraaiing van de hertogelijke hoeden.

Pauwen, en vooral witte pauwen waren statussymbolen.